

Odgovitelj i dijete koje je izgubilo roditelja

Lidija Rajković, odgojiteljica • Ankica Šaravanja, odgojiteljica • Ivanka Jukić Lušić, psihologinja
Dječji vrtić Leptir, Sesvete

Jutro je, oko sedam sati. Djeca polako pristižu u vrtić. Zvoni telefon! Javljam se i primam obavijest od Ivanovog strica da taj dan dječak neće doći u vrtić. Preminuo mu je otac koji je prije dva tjedna pao s krova obiteljske kuće. Cijelo to proteklo vrijeme bio je u nesvijesti, u bolnici. Ivan je to znao, ali nije ga posjećivao. Nama odgojiteljima pričao je o tome kako je razgovarao s tatom i kako ga je tata mazio. Iskazujem riječi sučuti, a u sebi osjećam tugu i tjeskobu. Dogovaramo se da mene ili kolegicu obavijesti o danu i vremenu pogreba. Pitam za Ivanu – gdje je i s kim je? "Doma je. S mamom i bakom." Po završetku razgovora osjećala sam se vrlo uznemireno. Pred očima mi je neprestano lebdjela slika dječaka i njegova oca.

Ivan je u našu mješovitu vrtićku odgojnu skupinu došao prije dva mjeseca. Dovodio i odvodio ga je otac. Osjećala se velika povezanost između njih dvojice. Ivanu smo doživljavale kao tihog i mirnog ali aktivnog četverogodišnjaka. Ima i mlađeg brata. Razmišljajući o njemu suze su mi navirale na oči. Trebalo mi je da podijelim svoje osjećaje s nekim. Nazvala sam kolegicu i obavijestila je o događajima. Zaključile smo da bi nam i profesionalno i osobno koristio razgovor s vrtićkom psihologinjom. Već taj dan smo je posjetile.

Znale smo da je naša uloga u ovom trenutku Ivanu dati otvorenu i iskrenu podršku u tugovanju koje je prirodno liječenje i pomoć u zdravijoj prilagodbi na nov i drukčiji život nakon gubitka. Unatoč tome pitale smo se kako pristupiti i pomagati Ivanu, što reći djeci u skupini, kako ih pripremiti za Ivanov dolazak, kako ih *pretvoriti* u grupu podrške.

Postale smo svjesne kako mora biti "posebno teško suočiti se s djetetom koje tuguje i pati jer nas to suočava s našom vlastitom bespomoćnošću i ruši našu sliku zaštitnika i sigurnih vodiča kroz život." (Pregrad, 1997.)

Stručna pomoć u vrtiću

Razgovarajući s psihologinjom dobile smo i stručnu psihološku pomoć i podršku. Proradile smo vlastite strahove vezane uz osobna poimanja smrti, osvijestile odakle nam snaga, odakle nemoć, proradile neka svoja iskustva s gubitkom ("koja su me ojačala"), odnosno nepostojanje osobnih iskustava s gubitkom ("čini mi se da me baš to čini da se osjećam uznemireno i bespomoćno, i da se pitam hoću li ja to moći"). Proradile smo osobne osjećaje vezane uz misao na prvi susret s Ivanom, budući rad... Uz korisnu literaturu o ovoj temi, proučile smo pitanje dječjeg razumijevanja smrti, upoznale se s tijekom procesa dječjeg tugovanja, vidjele koje reakcije dijete može iskazivati radi gubitka bliske osobe, o čemu ovise načini ponašanja djeteta u procesu žalovanja, kako prepoznavati načine na koje dijete govori o svom bolu, strahu, tuzi, lju-tnji, kako mu pomagati da to izrazi.

Posjet obitelji

Zeljele smo posjetiti obitelj. Kada? Kako? Na trenutke smo bile sigurne u sebe, a onda opet osjećale bojazan: "Neću ja to moći." Kolegica je bila snažnija. "Mogu ja to", uvjerala je i sebe i mene. Znale smo da "ukoliko kod sebe prepoznajemo osjećaj tjeskobe, nelagodje, straha, jake tuge, ako se ne osjećamo dobro s mišlju o razgovoru ili ukoliko iznutra ne osjećamo potrebu za tim, ukoliko ne znamo kako ćemo, bolje je ne započinjati individualnim razgovorom s obitelji. Moglo bi nam se dogoditi da vlastite osjećaje projiciramo na roditelja, da kod njega izazovemo nelagodju, da se dovedemo u situaciju u kojoj bi on morao pomagati nama." (Jukić, 1997.) U razgovoru smo prošle kroz situaciju posjeta obitelji – što možemo očekivati, što reći, što učiniti ako bude ovako, a što ako bude

onako... Bit ćemo si međusobna podrška, pa i ako ne namo prave riječi, znamo da uvijek možemo aktivno i empatično slušati, ponuditi zagrljaj... Zajedno ćemo to moći. Ići ćemo i na pogreb. Nazvale smo Ivanovu obitelj i najavile dolazak za 17 sati. Izrazile smo sućut prisutnim članovima obitelji i dječakovoj majci. Nekoliko minuta nismo ništa govorile. Kolegica je Ivanovu majku samo tapšala po ramenu i slušala. Na upit "Gdje je Ivan?" majka se rasplakala. "Ivan se nalazi u obitelji drugog strica. Zna da mu je otac umro. Ne plače i ne pokazuje promjene u ponašanju, kaže stric." "Hoće li Ivan ići na sprovod?" pitamo. Majka je odgovorila: "Ne znam." Netko od rodbine je rekao: "Bolje je da ne ide!", ali stric je odmah pitao: "Što vi predlažete?"

Rekle samo da smatramo da bi, na temelju naših stručnih znanja i profesionalnog iskustva, bilo dobro da prisustvuje pogrebu. Djeca imaju snage za nošenje s istinom. Ovisno o svojoj dobi, djeca postupno počinju shvaćati osnovne činjenice o životu i smrti. Sudjelovanje u ritualima vezanima uz smrt, a to je i pogreb, pomaže djetetu da gubitak doživi stvarnim. Pri tome je važno da s Ivanom bude netko koga voli i tko mu je blizak, ali ne majka. Dodale smo da ćemo i mi biti na ispraćaju pa Ivan može biti i s nama jer smo izgradile dobar odnos s dječakom, iako je bio tako kratko u našoj skupini. Stric je predložio da to bude on, a majka i ostali članovi obitelji su se složili da bi tako bilo najbolje. Dodale smo i to da, ukoliko Ivan kaže da ne želi ići na pogreb, to treba poštovati i osigurati mu istu brigu kod kuće.

Kad umre netko koga voliš

Bio je na pogrebu. Uz stricu. Pozdravili su nas i kratko se zadržali u razgovoru. Opraštajući se od majke rekne smo da Ivana rado i ubrzo očekujemo u vrtiću. Osjećale smo se *dobro*. Kad kažemo *dobro*, mislimo na iskustvo borav-

ka u obitelji u kojoj smo se osjećale dobrodošle i prihvaćene, kako osobno tako i profesionalno. Slično je bilo i u kasnijim susretima i razgovorima s dječakovom obitelji, osobito s majkom.

Pred nama je bio sutrašnji radni dan i razgovor s djecom u skupini. To smo učinile zajedno kako bismo jedna drugoj pružile pomoć i potporu. "Kao u mnogome, i ovdje možemo učiti od djece i s djecom ako im dopustimo da nas svojom prirodnošću vode i pokazuju nam kako da se brinemo o njima." (*Pregrad, 1997.*) "Baviti se temom smrti nije nužno zastrašujuće ili rastužujuće za djecu, ali neznanje i zabrane iskazivanja osjećaja jesu i mogu uzrokovati zastoj emocionalnog razvoja." (*Ayalon, 1995.*)

Razgovor smo započeli okupljeni u krugu. Podsjetile smo djecu na prve dane Ivanovog boravka u vrtiću i na to tko ga je dovodio... Zatim smo rekne: "Ivanov otac je umro." Filip (6,1 god.) je upitao: "Jel' je pao s krova? Ja sam čuo kod kuće da je jedan susjed pao s krova." "Je li u kolicima?" upitao je Lovro (4 god.). Odgovorile smo: "Ne, nije u kolicima, on je preminuo, umro je. Znaite li što znači da je netko umro?"

Helena (5,6 god) je rekla: "Kad se umre, duša je na nebu, a tijelo je u grobu."

Upitale smo djecu što misle kako se Ivan osjeća? Kako je? Hrvoje (5,7 god.): "Možda se boji kad spava. Da mu ne umre i mama. Ne treba biti žalostan, tata je uvijek tu."

Monika (6,1 god.): "Sad je sigurno žalostan i plače."

Upitale smo djecu: "Kako ćemo se mi ponašati prema Ivanu?"

Marija (6,3 god.): "Možemo se moliti s njim."

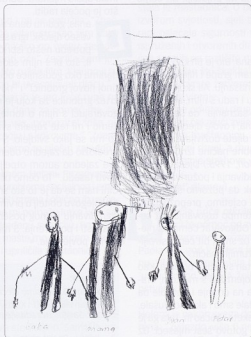
Katarina (5,1 god.): "Pozvati ga da se igra s nama."

Ines (6 god.): "Reći mu da se ne brine. Lijepo mu je u vrtiću, mi ćemo se igrati s njim. Razveseliti ga igračkama."

Filip (6, 1 god): "...pjesmicom."

Monika (6,1 god): "...čitanjem."

Helena (5,6 god): "Možemo mu reći: Dodi se igrati s na-

Ivan (4 g.)

istražujemo i stvaramo

ma, ali ako ne želiš, odi nešto nacrtati svome tati i stavi mu na grob."

Lucija (5,8 god.): "Možeš mu odnijeti i poklon za rođendan." Dodale smo: "Da, tako je. Kada nam dođe u vrtić, Ivan će možda biti tužan, možda će i plakati, možda će se povremeno ljutiti, možda će htjeti biti blizu tete, možda će nekada željeti biti sam – igrati se ili samo gledati... To je tako kad ti umre netko koga jako voliš. Mi ćemo mu moći pomoći baš ovako kako ste rekli, ali samo ako on to bude želio. A možda će nam željeti pričati o svome tati – kako su se igrali, o tome što se dogodilo, o tome kako je bio na pogrebu, o tome što bi s tatom radio da je živ ili nešto drugo što poželi. Mi ćemo ga slušati, čuti što nam ima za reći. Ivan zna da smo mu mi prijatelji. Bit ćemo onakvi kakvi jesmo."

Ivanov dolazak u vrtić

Ivan je došao u vrtić za dva dana. Bio je tih kao i ranije. Družio se s djecom, pratio ritam grupe i nije iskazivao nama vidljive promjene u ponašanju. Ali skoro svakodnevno je crtao kuću. U pristupu i radu s njim, ali i s cijelom skupinom, polazile smo od saznanja "da se, kao i u svim ostalim razvojnim procesima, i ovdje djeca razvijaju individualnim ritmom i da svako dijete doživljava život na jedinstven način, te da ima osobne načine izražavanja i postupanja s osjećajima." (Ayalon, 1995.) Djeca trebaju podršku i suosjećanje bez prosudivanja i požurivanja. Slijedom toga dale smo si zadatak da pažljivo slušamo i gledamo – bitno nam je bilo da osjetimo, prepoznamo i slijedimo Ivanov vlastiti ritam i tempo tuguovanja. Bit ćemo mu emocionalno dostupne. Odgovarat ćemo na njegova eventualna pitanja vezana uz smrt, bit ćemo strpljive u objašnjenjima na njemu razumljiv način.

Prvi u nizu bio je crtež kuće nacrtan svijetlim bojama. Kao da se osjećala toplina doma u kojem živi s majkom, bratom, bakom. Ohrabrivale smo ga na crtanje i poticale da opisuje crtež na svoj način – gledale smo i aktivno slušale. Saznale smo da je s ocem palio rakete i bacao ih. Tata ga je i učio voziti bicikl. Kuće je crtao gotovo šest mjeseci. Uz crtež je uvijek imao i neku priču. Neposredno nakon očeve smrti najčešće su to bila sjećanja na oca, čežnja, najdraži doživljaji... poput: "To je prašina koju je napravio tatin auto prije nego što je spao s krova." ili: "Možda tata kad me tražio." Ponekad smo i mi ispričale neka naša sjećanja. S vremenom, opisi crteža su se mijenjali. Posljednji opisi crteža kuće govorili su o svakodnevnim aktualnim događajima, kao: "Moja je kuća velika, a u maloj žive mali ljudi. Na prozoru mama gleda je li mačka na strikinu autu." Ukoliko bi ga djeca uvjerali da njegov tata "nije mrtav" i da će "mu

doći" (što smo imale priliku čuti), Ivan bi ih razuvjeravao riječima: "On je umro – on je sada tamo u grobu." Šest mjeseci nakon suprugove smrti Ivanova majka je izrazila želju da razgovara s našom psihologinjom. Razlog su bila noćna mokrenja koja su se pojavila "unatrag nekoliko dana". Znale smo da se kod djece mogu pojaviti i odgovorne reakcije nakon gubitka roditelja, ali da one mogu biti i somatske prirode. Rekle smo joj da razumijemo njezinu zabrinutost, objasnile da će ju naša psihologinja rado saslušati, ali da nam se čini kako bi bilo dobro prije razgovora otići k liječniku. Naime, primijetile smo da je Ivan već nekoliko dana prehladen. Majka je na to rekla: "Sutra Ivan neće doći u vrtić, idemo do liječnika." Pokazalo se da je Ivan imao upalu mjehura. Obratila nam se i za savjet prije nego što je počela raditi.

Danas, godinu dana nakon očeve smrti, Ivan je vedar, veseo dječak. Igra se različitim igara. Povremeno ima potrebu nešto ispričati o ocu – što su zajedno radili, što bi s njim sada radio i kada mu nedostaje. U danima oko godišnjice očeve smrti crtao je i pričao o "tatinjoj novoj grobnici" i "novoj fasadi na kući". Napravio je crtež grobnice za koju je rekao da je u njoj "blago". Razgovarajući s njim o tome, spontano smo dogovorile da ćemo i mi tete zapaliti svijeću za njegova oca na grobu. To mu se jako sviđalo. S mamom se dogovorio, i nama predložio da zajedno odemo na groblje. "Može nas striko sve zajedno autom otpeljat". "A otići ćemo pogledati i novu fasadu." To ćemo učiniti poslije blagdanskih dana. Čini nam se da je to što smo na ovakav način bile uz Ivana i njegovu obitelj u prvim danima tuguovanja, pridonijelo izgrađivanju jednog posebnog odnosa punog obostrane bliskosti i povjerenja. S majkom smo uspostavile odličan odnos povjerenja. •

Literatura:

1. Ayalon O., *Spasimo djecu*, Školska knjiga, Zagreb, 1995.
2. Buljan Flander G. i Karlović A., *Odgajam li dobro svoje dijete? Savjeti za roditelje*, Marko M. usluge d.o.o., Zagreb, 2004.
3. Jukić I., *Posjet obitelji djeteta koje je doživjelo gubitak bliske osobe, u Pomozi mo im rasti, priručnik za partnerstvo odgojitelja i roditelja*, Unicef i Ministarstvo prosvjete i športa RH, Zagreb, 1977.
4. Pleša A., *Djeca i smrt, u Priručnik II za odgojitelje uključene u PPPP...*, Ministarstvo prosvjete i športa RH i Unicef, Zagreb, 1995.
5. Pregrad J., u O.K. *Je biti tužan* (g. Martin), Društvo za psihološku pomoć, Zagreb, 1997.
6. Žižak A., *Djeca i smrt, u Priručnik II za odgojitelje uključene u PPPP...*, Ministarstvo prosvjete i športa RH i Unicef, Zagreb, 1995.